

Aleksander Kesküla mälestused Esimesest maailmasõjast ja Leninist

Aleksander Kesküla

Saksa keelest tõlkinud ja kommenteerinud Mart Kuldkepp

7. III. 1960.

Homme teen ma juttu veel ühest poliitilisest küsimusest: nimelt minu vastu suunatud angloameerika maailmapropagandast. Ameerika valedest, mida rahastab see Eisenhoweri sõber.¹ Kui operatsioon õnnestub, lükkan ma nende valed ümber. Kui operatsioon peaks aga ebaõnnestuma, saad sa vähemalt teada, kuidas lood tegelikult olid. Head ööd.

8. III. 1960.

Jõin kuuma teed segamini punase veiniga, et sooja saada. Võtsin klaasi, tõusin püsti, kummardusin kohvri juurde, kus on mu vanemate² fotod, soovisin neile õnne ja tänasin neid alandlikult. Ma austan oma vanemaid! See on teie teene, vanemad, sest ilma teie pingutuste ja ohvriteta poleks mul kunagi õnnestunud teha suuri maailmaajaloolisi tegusid, mille järelmõjud raputavad maailma veel kaua ja küündivad nüüd isegi maailmaruumi. See on teie teene, minu saavutuste algpõhjus. Muuhulgas on teie teene ka bolševistlik revolutsioon, mis praeguseks on saanud surematuks.

„Washingtonis on nüüd põrgu lahti“, ütles von Braun,³ kui kuulis uudist, et Suurbritannia tahab Sputniku järele saata mürginoole (!), avaldades Esimese maailmasõja aegse Saksa välisministeeriumi salajased dokumendid, mis 1945. aasta paiku olid vaenlase käest kätte saadud.⁴ Dokumendikogu on „ebatäielik“, s.t. avaldatu seas puudub üht-teist, või isegi paljutki, mis selle väärtust muidugi vähendab. Teatud dokumente, mille avaldamine Suurbritanniale ei sobi, võib välja jätta, teisi võltsida jne. Nagu tavaliselt, ei õnnestunud mul seda väljaannet kätte saada, sest ikka pidid Sa mulle Susi röpase kaardi, üllatuspaki ja elukohavahetusega (6ndal või 7ndal) noa selga lööma.⁵

Üldiselt võin öelda, et kõige olulisemaid riigisaladusi paberile ei panda. Need lepatakse kokku mõne üksiku inimese vahel, kes tegelikult „niite tõmbavad“ ja asjasse mittepühendatutele alati tundmatuks jäävad. Vana-Babüloonia võlukunstiraamatu järgi: „Teadja peab seda teadma, mitteteadja jaoks peab see jääma aga varjatuks!“

Esmalt avaldati kogu maailma ajakirjanduses (ilmselt ka Šveitsis?) teade, et enamlikud revolutsioonärid olid saanud Saksa raha. Ja veel millal! Välismaiste revolutsiooniliste liikumiste rahastamine on klassikaline kõrgpoliitiline meede, eelkõige ja samal ajal ka prestiiži mõõdupuu. Nende seas, kes olevat Saksa raha vahendanud, mainiti ka minu nime. Kuna aga mul oli kaelas elukoha vahetus koos sellega seotud kõrgete kulude, pideva asjade pakkimise ja lahti pakkimisega jne, ei saanud ma neid „salajasi dokumente“ ise näha ja

¹ Henry R. Luce (1898–1967), ajakirjade Life, Time, Fortune ja Sports Illustrated mõjukas väljaandja. Luce on tänapäevani kuulus oma 1941. aastal kirjutatud juhtkirjaga „Ameerika sajand“ („The American Century“), mis ennustas demokraatiale ja ameerikalikele ideaalidele Teise maailmasõja järgses maailmas juhtrolli. Vt Piirimäe 2022: 10-11.

² Aleksander Eduard Kesküla (1882-1963) vanemad olid Märt Kesküla (1845-1920) ja Leena Kesküla (sünd. Niggol) (1860-1926).

³ Saksa-Ameerika raketiteadlane Wernher von Braun (1912-1977).

⁴ Kesküla viitab 1958. aastal Oxford University Pressi alt ilmunud Zbynek A. Zemani toimetatud allikapublikatsioonile Esimese maailmasõja aegse Saksa välisministeeriumi dokumentidest (Zeman 1958).

⁵ Siin ja mujalgi leidub tekstis vihjeid Kesküla keerulistele suhetele oma tütreaga (Ingeborg Weidmann-Kesküla, 1921-1996), kes on kirja adressaadiks. Mainitud Susi on Kesküla 1948. aastal sündinud tütre tütar.

ootan neid kuni tänaseni. Mind huvitavad peamiselt aastad 1914-1918, eriti aga 1914-1916. Dokumendid on ilmunud raamatu kujul, hind Briti naeltes!

Kolmapäev, 9.III.60, kell neli hommikul.

Peab ootama kaks päeva, enne kui südamest õnnestub teha selge radiogramm. Aparaat katki. Kas operatsioon saab toimuda laupäeval, ei tea.

Jätkame. Mõni kuu hiljem ilmub Ameerika ajakirjas Life (tiraaž 5-6 miljonit eksemplari) artikkel „Vene revolutsioonist“,⁶ milles mina olen Lenini kõrval enam-vähem peategelase rollis. Pilt, mis seal antakse minu isikust, on väga soodne, tavalist propagandat muidugi arvestamata. Artikli järgi on kogu minu elu pühendatud mu kodumaa Eesti vabastamisele. Minu sõjaaegse koostöö põhjuseks Saksamaaga on vihkamine Venemaa vastu. Ma olen haritud, suurte kogemustega, silmapaistval intellektuaalsel tasemel isik, keda erakordselt kõrgelt hinnatakse ja austatakse Saksa valitsuse liikmete ja diplomaatide poolt ning kes räägib soravalt saksa keelt. Hilisemas raamatuväljaandes antud hinnangu kohaselt avaldasin ma Saksamaa valitsuse kõrgaristokraatlikele liikmetele suurt isiklikku muljet. Ühesõnaga – ma olen omapärane ja erakordne individ, kellele ei saa isiklikult ette heita mitte midagi, välja arvatud halastamatut võitlust Venemaa vastu ja Vene revolutsiooni „vallapästmist“. Seda kõike niisiis salajaste Saksa dokumentide alusel.

Ja nüüd algavad valed ja moonutused. Ma olevat Saksa rahaga Lenini ära ostnud, et Venemaal revolutsiooni teha – nagu oleks paavst määratud ametisse selleks, et ta missat loeks!

Minu isiku tähtsus Vene revolutsiooni jaoks olevat eriti suur, kuna ma olevat endast läbirääkija ja vahemehena kujutanud „ühenduskanalit“ Saksa valitsuse ja Lenini vahel. Palju külaskäike Lenini juurde, iga kord raha kaasas! Nõnda siis Lenin korrumppeerub ja teeb Saksa rahaga Vene revolutsiooni! Seda kõike seletatakse väga pealiskaudselt, vulgaarsele Ameerika psühholoogiale vastavalt ja vulgaarse Ameerika lugeja jaoks. See kõik on räpane propaganda Austraalia päritolu poolharitud ajakirjaniku (Alan Mooreheadi⁷) sulest, kes töötas „ühenduses USA armeega“ (st spiooni ja agendina). Lisaks olevat ma teinud tööd Vene-Saksa separaatrahu nimel. Aga kuhu jääb sellisel juhul minu „elueesmärk“ – Eesti vabastamine?! Separaatrahu korral oleks Venemaal õnnestunud ju, silm sinine, kaklusest õnnelikult välja tulla ja Eesti igaveseks endale jätta.

Veidi hiljem ilmus ka Life'i välismaa-väljaanne, mida avaldatakse umbes 35-40 riigis põhjapoolusest kuni lõunapooluseni. Propaganda eest oli korralikult hoolt kantud.

Minu ema ütles mu ajaloolistest saavutustest kuulates: „Aga keegi ei tea seda, keegi ei tea seda...“ Mina aga ütlesin endale: „Nüüd võin ma kõik avalikuks teha, sest kõik viis kontinenti teavad „seda“ juba paremini, kui mina ise...“

Ja siis ilmus suur raamat „Vene revolutsioonist“,⁸ mille tuumaks oli juba põgusalt kirjeldatud räpane propaganda. Raamatust ilmus kaks „esimest väljaannet“ koos illustratsioonidega, mis kõik olid kuskilt mujalt varastatud. Seejuures oli esimeses „esimeses väljaandes“ illustratsiooniks nr 1 foto Vene sõjavangidest, keda valvasid sakslased. Kõik talverietes, ülestõstetud kraedega. Pildiallkiri: „August 1915“! Autori „intelligentsuse test“ ja tema töö tugevusproov. Teises „esimeses väljaandes“ on sama pilt viidud järjekorras üheksandaks – niisiis ära ostetud. Ja ikka seesama vana talvine pilt „August 1915“. Saksamaal, mitte Gröönimaal või lõunapoolusel... Muide, mina higistasin augustikuises Berliinis rohkem kui Madridis!

Raamatust ilmus ka hispaaniakeelne tõlge, mis oli osaliselt valesti tõlgitud, et mind alandada. Näiteks seal, kus ameerika-inglise tekstis on kirjas „mees nimega A. K.“ on tõlkija „tõlkinud“ „isik nimega A. K.“, mis on muidugi tahtlik halvustamine. Nad tahtsid mind madaldada, et nõrgendada salajaste Saksa dokumentide alusel tekkivat soodsat muljet minu isiku kohta. Lõppude lõpuks olen ma saatuslik kuju, keda ei saa isiklikult mitte milleski

⁶ Keskülalast on juttu artikliseeria kolmandas osas (Moorehead 1958a).

⁷ Alan Moorehead (1910-1983) oli Austraalia päritolu Briti sõjakorrespondent ja ajaloopopulariseerija, mitmete ajaloolise sisuga raamatute autor.

⁸ Moorehead 1958b.

süüdistada – vastupidi, ma olen eepiline isiksus, kellel on au olla varustatud kõigi romantiliste voorustega, jätta endast suurepärase mulje, avaldada suurt külgetõmbevõimet kõrgaristokraatlikele Saksa ekstsellentsidele jne. Omamoodi ajalooline romaanitegelane!

Nüüd sellest kõigest esialgu piisab. Kui operatsioon õnnestub, läkitan ma Saksamaa ja Nõukogude valitsustele võimalikult lühikese õienduse koos ära kirjadega. Kui võimalik, siis enne Eisenhoweri reisi Moskvasse. Mul on nimelt käest trumpkaart – dokumendid! Tulen nende juurde hiljem veel lühidalt tagasi. Oma makjavalliliku vaikimise teel tekitasin ma selles bandes arvamuse, et nende käed on vabad, kuna mingeid parandusi nende faktivigadele ei nõutud. Ja seetõttu tundis raamatu idiotone „autor“, et on sunnitud oma teose eessõnas vältima tänu Life'i väljaandjale, kes oli rahastanud räpast propagandat väidetava leninliku korrupsiooni kohta.

Aga raamatu tekstis Life'i väljaandja ära märkimine tähendab Eisenhoweri kompromiteerimist, kuna Eisenhower kinkis – mehele „tasuks“ – tema naisele Claire Boothe-Luce'ile kaks saadikukohta. Esiteks Itaalias, mis tekitas skandaali kohe vahetult pärast mind mustava propaganda ilmumist. Seejärel Rio de Janeiros, mis tähendas uut skandaali – jällegi „tänuks“. Life'i väljaandja ei ole mitte mingi juhuslik kirjastaja, kes kollase ajakirjandusega tegeleb. Ta seisab lähedastes salajastes poliitilistes sidemetes Eisenhoweriga, kes on ju Vabariiklaste Partei poliitiline kalts. Õelda välja, kes nende räpast propagandat rahastab, oli sama rumal kui see talvine pilt „1915. aasta augustist“.

*

Vaikselt läheb juba valgeks. Kiirustades mõned faktilised andmed. 1914. aasta septembris sõlmisin ma Saksamaa valitsusega lepingu ühiseks võitluseks Venemaa vastu Saksamaa liitlase või partnerina. Minu võitlus oli suunatud ainult Venemaa, mitte aga lääneriikide vastu. Venemaa oli koalitsiooni nõrgim lüli, isegi kui esmapilgul tundus olukord vastupidisena. Oli võimalik korda saata seda, milles Karl XII ja Napoleon Bonaparte (ja Darius Suur) olid ebaõnnestunud. Andsin ette valem: kõik kättesaadavad sõjalised ja poliitilised jõud tuleb koondada rindele Venemaa vastu; taguda ja taguda, kuni Vene armee on sõjaliselt hävitatud. Seejärel tuleb aga vältida Karl XII ja Napoleoni vigu. Ei tule mitte kogu jõuga peale minna, vaid vallutada see, mis on vallutatav, ja lasta ülejäänul vastu taevast. Okupeeritud territooriumil tuleb luua rahvusriigid, Venemaa aga Euroopast välja visata. Venemaa peab jääma omaenda rahvuslikesse piiridesse, milles revolutsioon on vajalik, oodatud ja kindel. Läbi viidud revolutsioon jätab Venemaa aga 20 aastaks välispoliitiliselt nõrgaks.

Operatsioon toimub kolmes etapis:

1) Vene armeede hävitamine;

2) Rootsi astub sõtta ja okupeerib Soome, Ida-Karjala, Ingerimaa koos Peterburi, Eesti- ja Liivimaaga, et moodustada põhjamaine suurriik. Seeläbi välistatakse Saksa oht Eestile.

2) Venemaa lüüakse tagasi Volhovist (Ilmjärvest) kuni Doni jõeni (Ukrainas). Euroopa suureneb umbes miljoni ruutkilomeetri ja 60 miljoni elaniku võrra. Ülejäänule tõmmatakse ette raudne eesriie ja selle taga leiab aset Vene revolutsioon, mis toob aastateks rahu.

Minu isiklik poliitiline tingimus Saksamaale oli esiteks Eesti poliitika täielik iseseisvus ja töö Venemaa vastu küll Saksa poliitikaga paralleelselt, kuid sellest sõltumatult. Teiseks: ei mingit tasu, ei mingeid subsidiumeid, vaid Eesti riigivõlg, mille uus riik tagasi maksab. Või kui see ei peaks õnnestuma, siis jääb võlg minu kanda.

Sellest rahast said toetust enamlusevastased poolakad (Pilsudski⁹), rahvusvähemusliikumised ja teiste seas ka bolševikud. Viimased ilma enese teadmata. Iga kuu ringlevate kogumisnimekirjade kaudu maksti neile anonüümselt väikeseid summasid, 1-50 franki. Nii oli võimalik teha suuremal hulgal annetusi, ilma et saajad oleksid teadnud, kellelt raha pärineb. Niisiis diskreetselt, moraalselt puhtalt, diplomaatiliselt. Aga tegemist oli

⁹ Józef Piłsudski (1867-1935), Poola revolutsionäär, sõjaväelane ja riigimees. Tema sidemete kohta Keskülaga lähemad andmed puuduvad.

eesti riigivõlga, millest said osa nii revolutsionäärid, kui mittevene rahvused Venemaal – seal hulgas need, mis olid meelestatud kontrrevolutsiooniliselt, kuid venevastasel.

See „esimene Eesti riigivõlg“ on Saksamaa valitsusele tagasi makstud vastavalt minu valduses olevale ametlikule maksekorraldusele (saatja Aleksander Kesküla) ja kahele ametlikule kirjale Saksa konsulaadist Zürichis, mis makset kinnitavad. Sinu „emalikul sõbrannal Baselist“, kes töötas sel ajal konsulaadis, oli sellega seoses minuga tegemist – võid järele küsida, kas see on tõsi.¹⁰

Kaks kirja Saksa välisministeeriumile. Esimene on minu vastus Saksa Zürichi konsulaadi kirjadele: kokkuvõtte meie koostööst Venemaa vastu kuni 1917. aasta alguse ja Saksa separaatrihukatseni. Sellele järgnes Suurbritannia ja Prantsusmaa (peamiselt küll Suurbritannia) poolt algatatud Vene revolutsioon ja Saksamaal järjest tugevnenud soov annekteerida kogu Baltikum, sealhulgas Eesti. Rootsi oli keeldunud tegutsemast ja Rootsi kuningas Gustav V vastutas kogu järgneva olukorra eest. Seejärel koostöö lõpetamine sakslastega ja sõja kuulutamine Saksamaale. Mitmesugused manöövrid selleks, et hoida ära Saksamaa sissetungi Eestisse, või seda vähemalt nii palju, kui võimalik, edasi lükata. Et võita aega, kuni Ameerika väed Euroopasse jõuavad!

Saksa sissetung leidis aset 1918. aasta veebruaris (21-II-18). Seepeale õnnestus korraldada Eesti Asutava Kogu telegraafiline tunnustamine Prantsuse presidendi Poincaré¹¹ poolt (28-II-18). 1918. aasta suvel jätkusid mu poliitilised manöövrid, et sakslasi ja enamlasti jätkuvalt vaenlastena hoida või nendevahelist vaenu süvendada (Ameerika väed!). 1918. aasta sügisel sain Prantsuse valitsuselt kutse reisida Pariisi. Mul oli plaanis formeerida Siberis sõjavägi Prantsuse relvade, peastaabi ja muuga, et Eesti- ja Liivimaa värvavad tagantpoolt lahti lüüa. Siberist tuli edasi liikuda Moskva kaudu suunal Neeva–Pihkva. See pidi olema omamoodi uus mongolite sissetung Venemaale.

Saksamaa aga pani ootamatult relvad maha. Sain kutse audientsile Clemenceau'ga¹² (18-IX-18). Vestlus sekretäriaga ooteruumis andis kinnitust mu aimdusele, et Prantsusmaa soovib Venemaad – Tsaari-Venemaad! – uuesti jalule aidata.¹³ Selleks ei tahtnud ma mingit armeed formeerida. Resolootne lõpp: „Palun öelge härra Clemenceau'le, et ma loobun audientsist“ – midagi sellist polnud vana Tiigri ilmselt veel kunagi juhtunud – „ja et Prantsusmaa on küll sõja võitnud, kuid rahu tuleb tal veel võita.“ See oli varjatud ähvardus. Clemenceau'le aga meeldis mu sõnamäng nii väga, et ta kasutas seda 15-XII-18 parlamendis. Pärast seda sai see kõigi keelte ühisvaraks.

Sellele auhaavamisele vaatamata saatis Clemenceau järgmisel päeva õhtul minu juurde oma sekretäri, kes pakkus mulle direktori kohta ühte loodavasse bolševikevastasesse kinoettevõttesse, millesse ameeriklased tahtsid investeerida 50 miljonit dollarit. Vaevalt oli ta suu sulgenud, kui ma ütlesin lühidalt „ei“. Sellega oli minu koostöö Prantsusmaaga läbi saanud.

Jälle olin ma tänavale jäänud, nagu pärast koostöö lõpetamist Saksamaaga. Hakkasin juba Pariisis ja seejärel kohe pärast Šveitsi jõudmist mobiliseerima kõikide maade progressiivsete elementide ühist liikumist ähvardava sõjalise interventsiooni vastu Venemaale. Ainult oma jõudude varal oleks Vene revolutsioon ilmingimata kokku varisenud, mille tulemuseks oleks olnud uus Tsaari-Venemaa! Mul oli palju edu, kehtestasin end poliitiliselt „kolmanda jõuna“ enamlaste vastaste ja enamlaste enda kõrval. Minu programmiks oli separaatrihu enamlaste ja rajarahvaste vahel ning interventsioonisõja lõpetamine. 26-III-19 saabus telegramm Budapestist Tallinnasse ja Moskvasse: rahuleping sai teoks. Ise olin majanduslikult ruineeritud, sest loobusin ungarlaste poolt tehtud rahapakkumisest. Soovisin neilt ainult rahuettepanekut, mis ka tegelikult aset leidis.

¹⁰ Ilmselt Šveitsi ajakirjanik Elisabeth Thommen (1888-1960), kes osales Kesküla tütre kasvatamises.

¹¹ Raymond Poincaré (1860-1934), Prantsusmaa president aastatel 1913-1920. Juan Linzi väitel oli Kesküla poliitikutest just Poincaréd eriliselt hinnanud (Jaanson 2002: 246).

¹² Georges Clemenceau (1841-1929, hüüdnimega „Tiiger“), Prantsusmaa pea- ja sõjaminister aastatel 1917-1920.

¹³ Algtekstis on tegelikult sõna „hävitada“ („niederschmettern“), kuid muude teadaolevate allikate ja ka teksti üldise loogika põhjal on selge, et tegelikult kahtlustas Kesküla prantslasi risti vastupidises: soovis Tsaari-Venemaad uuesti jalule aidata.

Öösel 1-2-II-20 sai rahu Eesti ja Venemaa vahel sõlmitud (ja suri minu isa). 6 päeva hiljem astus Clemenceau tagasi, Churchill jäi järgmiseks 15 aastaks varju, kümme päeva hiljem sõlmiti Tartus rahu Soome ja Nõukogude Liidu vahel. Järgnesid Läti ja Leedu, pärast sõda ka Poola. Rootsi loobumisest hoolimata oli Venemaa siiski enam-vähem Euroopast välja tõrjutud, koos Leniniga raudse eesriide taga ja marineeris omas mahlas. Ukrainat ja Valgevenet Venemaast lahutada ei õnnestunud (Rootsi loobumine!), kuid need eraldusid Moskva küljest keeleliselt – neil on oma keeled, mitte vene keele murded – ja said pooleldi sõltumatuteks riikideks. 1914. aastal oli venelasi 110 miljonit, 1920. aastal 60 miljonit. Ja 50 miljonit ukrainlast ja valgevenelast!

Jätkan hiljem. Dr José Linz¹⁴ ei lase mul edasi kirjutada. Puhkus kuni hommikuni.

Järg (9-III-60). Operatsioon on edasi lükatud teisipäevale.

Katastroofi, mis Venemaad tabas aastatel 1914-20, saab õigustatult võrrelda ainult mongolite sissetungiga 13. sajandil. Tuhandaastase impeeriumi täielik kokkuvarisemine, mida olid püüdnud saavutada Karl XII ja Napoleon, tundus tollal imena, sest seda oli võimatu ette kujutada. Rootsi vana kuningas Gustav V oli Venemaal riigipöörde korraldamise vastu, sest ta ei uskunud imesse, mis läheks vastuollu kogu varem tuntud ajalooa.

Kuningriigi tähtsuselt teine mees – kuninga järel, kroonprints ees – Uppsala peapiiskop („Suur peapiiskop“) Nathan Söderblom,¹⁵ kutsuti 1920. aastal Zürichisse jutlust pidama. Nagu juba Rootsis, kutsus ta ka seal mind sellel osalema. Ja jutluse ajal leiab ta mind tagasihoidlikult ühe samba kõrval istumas ja ütleb: „Üks armas siinviibija on tõelise ime korda saatnud. See ime on nii suur, et seda võis saavutada ainult Jumala erilise abiga!“ Kogu kirikutäis rahvast pöörab seepeale muidugi pilgud sinnapoole, kuhu peapiiskop vaatab, et „armast siinviibijat“ näha. See aga peidab end samba varju ja mõtleb: „Hästi, hästi, härra peapiiskop, nüüd siis kuulub see teene armsale Jumalale, aga töö oli minu teha ja kulud minu kanda...“

Peapiiskop ei olnud mitte ainult suur teoloog ja õukonnategelane, vaid ka hea ajalootundja, kellele minu ettevõtmine – mida ta tundis ainult osaliselt – pidi tunduma utoopiana, unistusena. Peamistes asjades toetas ta mind siiski täielikult. Jõulude ajal, enne Susi räpast kaarti – millele Sina olid alla kirjutanud – panin oma lähedaste tuttavate tarbeks kirja ühe anekdoodi 1916. aasta nelipühade kohta. Selles loos pealkirjaga „La princesita traviesa“ („Tõrges printsess“),¹⁶ kirjeldasin ma, kuidas mind oli kutsutud peapiiskopi jutlusele Uppsala toomkirikus ja kuidas ta mul käärkambris käe alt kinni võttis ja mind läbi kogu kiriku kuningliku perekonna juurde juhtis, mind u. 5-6 meetrit kuningast eemal istuma pani ja mulle ühe väikese printsessi sülle andis, nii et ma pidin end tagasi hoidma, et mitte kogu õukonna ja kiriku ees, mis mind vahtisid, valjusti naerma hakata. See oli vaene Astrid, hilisem Belgia kuninganna, kes traagiliselt Šveitsis oma otsa leidis.

On ajalooline fakt, et 1920. aastaks oli Venemaa Euroopast enam-vähem välja visatud, kusjuures „vähem“ oli vaid Rootsi loobumise tõttu. Läänemere-äärne pealinn Peterburi oli läänest raudse kardinaaga eraldatud. 110 miljonist venelasest oli 1919. aastaks alles ainult 60 miljonit. 60 miljonit valgevenelast ja 40 miljonit ukrainlast on oma „vene keele murded“ tõstnud iseseisvate keelte tasemele. Venelased, kes 1914. aastal olid impeeriumis endiselt kompaktses enamuses – 110 miljonit koguelanikkonnast, mis oli 160 miljonit – olid nüüd jäänud vähemusse. Kõigile mitte-vene rahvastele on tulnud anda kas mingit laadi autonoomia või isegi võrdõiguslike föderaalriikide staatus.

Nõutakse, et ma läheksin magama. Järg homme. Head ööd.

10-III-60. Uus vereproov mõlemast käsivarrest. Enne ei tohi midagi süüa.

¹⁴ Aleksander Kesküla oli tuntud Hispaania-Ameerika riigiteadlase Juan Linzi (1926-2013) koduõpetaja ja hilisem sõber. Vt Jaanson 2002.

¹⁵ Rootsi peapiiskop Nathan Söderblom (1866-1931) suhtles Keskülagaga Esimese maailmasõja aastatel Rootsis. Vt Kuldkepp 2023.

¹⁶ Teadaolevalt pole sellest kirjutisest koopiat säilinud.

Nii oli Rootsi oma „saatusehetke mööda lasknud“. Meeleheitlike improvisatsioonidega, millesse olid kaasatud Inglismaa, Prantsusmaa, sotsialistid ja Ameerika, õnnestus mul oma programm 75% ulatuses siiski läbi viia. Peategelane selles eduloos oli Lenin. Ma kasutasin teda ära oma tavapärasel korrektsel moel; kandsin kulisside taga asjade eest hoolt, jäädes seejuures ise talle alati nähtamatuks. Ühed ukсед avanesid ja teised sulgusid, et teda õigel teel hoida. Lükkasin käima tema karjääri sakslaste juures, kes varem ei teadnud temast midagi.

Et kujundada oma peas lõplikku arusaama, mida täpselt oleks võimalik Lenini ja tema poliitika abil kätte saada, tegin 1914. aasta oktoobri alguses tema juurde isikliku külaskäigu (umber 6-X-14). Selle ajal katsusin ma ta korralikult läbi ning jõudsin psühholoogilise pommi teel lõpuks tema alateadvuse põhjani.¹⁷ Ta oli nii ärritatud, et jooksis kaks korda toast välja ja vaikus. See oli otsustav vastus. Enamat polnud mul temast ja tema reageeringutest kätte saada tarvis. Aastatel 1914-20 oli see minu ainus vestlus temaga. See oli poliitiliselt tähendusrikas.

Kõige esimest korda rääkisin ma Leniniga 1906. aasta oktoobris („Vedurisõit“¹⁸). Siis oli ta Soomes, metsade sees varjul, samal ajal kui kogu Venemaa politsei ja spioonid teda taga otsisid. Tema ja ta eneseteadvuse seisukohalt oli see vestlus väga ebameeldiv. Ta kuulas mind veerand tundi vaikides ja muutis oma taktikat – nii ebamugav, kui see tema jaoks ka polnud. Jutt käis relvastatud rünnakutest, mis paberil nägid välja väga kenad, kuid tegelikult mandusid gangsterismiks ja bandiitluseks, nagu ma olin seda paar kuud oma eluga riskides isiklikult pealt pidanud nägema.¹⁹ Viskasin Leninile umbes viisteist minutit fakte näkku, üks neist hullem kui teine. Ta kuulas hapu näoga – minu autoriteet oli ümberlükkamatu.

Nüüd Ameerika propaganda juurde.

1) Oli ainult üks vestlus Leniniga – enamat ma ei vajanud.

2) Saksamaad ei mainitud mitte sõnagagi. Ma eksamineerisin teda seoses Venemaaga ja selle võimaliku ära tükeldamisega vähemusrahvuste huvides.

3) Loomulikult polnud mitte sõnagagi juttu rahast: ei Saksa omast, ega mingist muust. Minu isiklik stiil ei ole selline. Me olime mõlemad haritud inimesed, kes oskasid hinnata nii enese, kui kaasvestleja väärikust. Henry R. Luce, the editor-in-chief – kolme ajakirja, Time, Life ja Fortune peaväljaandja – oli see, kes ilmselt õlgmehikesena rahastas valepropagandat, mis väitis vastupidist.

4) Kui keegi ka oleks midagi sellist üritada soovinud, siis oleksid ju šveitslased selleks käepärast olnud. Olukorda saab võrrelda vana Sozi-bossi Greulichi²⁰ Rooma-reisi ja selle ajal tehtud rahapakkumisega Itaalia sotsialistlikule parteile, et need teeksid tööd Itaalia sõtta astumise vastu Saksamaa vaenlaste poolel. See raha pidi väidetavalt pärinema Bebeli väimehelt dr Simonilt,²¹ keda peeti rikkaks meheks. Kuid ma tean, et see oli tegelikult Saksamaa valitsuse raha. Vana Greulich visati pidulikult välja – kogu oma rahaga.

Võrdle ka Fritz Platteni²² peetud läbirääkimisi, et Lenin saaks läbi Saksamaa tagasi Venemaale reisida. See oli seikluslik lugu, mida ma taunisin juba siis ja taunin ka praegu, ning mis leidis aset sel ajal, kui olin juba

¹⁷ Nagu Olavi Arens osutab, oli selleks psühholoogiliseks pommiks ilmselt see, et Kesküla sõnul nõudsid eestlased endale ka Ingerimaad koos Peterburi linnaga (Arens 1991: 31).

¹⁸ See mälestuskild (pealkirjaga „La historia del ferrocarril“) on säilinud ning leidub Kaido Jaansonis isikufondis Eesti Rahvusrhiivis ka Liis Kallikormi eestikeelses tõlkes (EAA.5377.1.70, Raudtee jutustus). Trükis see tekst ilmunud ei ole.

¹⁹ Ilmselt viitab Kesküla oma kogemusele nn VSDTP Põhja-Liivimaa organisatsiooni juhina aastatel 1906-1907. Organisatsiooni koosseisu kuulus ka relvastatud läti terroristide võitlussalk eesotsas kurikuulsa Alfonsiga (Gustav Heinrich Hugo Latzki). Keskülal tekkis lätlastega konflikt ning need lubasid teda isegi teise ilma saata. Vt Jaanson 2005: 71-73.

²⁰ Hermann Greulich (1842-1925) oli Šveitsi sotsialist, Šveitsi Sotsiaaldemokraatliku Partei rajaja.

²¹ Saksa sotsiaaldemokraadi ja Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei ühe rajaja August Bebeli (1840-1913) tütre Frieda Simoni (1869-1948) abikaasa, meditsiinidoktor Ferdinand Simon (1862-1912).

²² Fritz Platten (1883-1942) oli šveitsi kommunist, üks Kommunistliku Internatsionaali rajajaid.

Saksamaaga lõpparve teinud. Ka sel ajal oli Lenin lõppude lõpuks ikkagi Šveitsi riigi külaline. Šveitsi sotsid oma garantiide ja kodanikuõigustega – mis oleks olnud loomulikum, kui just neid millegi taolise jaoks ära kasutada.

5) Muud minu väidetavad vestlused Leniniga kuni 1916. aasta sügiseni ei leidnud tegelikult aset.

6) Andmed Lenini tegemistest, toimetustest ja kõnedest sellel perioodil on enam-vähem ehtsad, kuid pärinevad minu Šveitsi sekretäri²³ käest saadud teadetest. Ta oli (tänapäeva terminoloogia kohaselt) eesti rahvuskommunist ja leninliku organisatsiooni liige. Tema ülesandeks oli eesti aktivismi²⁴ huvides läbi viia psühholoogilist massaaži nii Lenini enda, kui ka kogu tema liikumise peal.

7) Mul olid eestlastest usaldusmehed kõigi oluliste strateegiliste postide peal ja seetõttu olin pidevalt kõigega täpselt kursis, ise samal ajal kättesaamatuks jäädes. Ma tegutsesin nähtamatult nagu jumalik ettehooldus, vajutades nuppudele terve maailmavõimude koalitsiooni jõuga, avades ja sulgedes võimalusi ja teid ning seeläbi liikumist kontrollides ja hoides seda „õigel teel“ – teel Vene revolutsiooni juurde. Lenin ise tahtis sellelt teelt aeg-ajalt ohtlikke kõrvalehüppeid teha.

8) Seetõttu ei saa rääkida „korumpeerunud“ Leninist või Saksa rahaga ära ostetud Leninist, vaid kõige rohkem vaid „kaugdirigeeritud“ Leninist. Kaugdirigeeritud tähendab kaugjuhitud, nagu Sputnikud ja muud maailmaruumi saadetud kehad, mille teed Maa pealt juhitakse ja suunatakse.

9.) Väikeseid annetusi igakuiste kogumisnimekirjade kaudu tegi minu Šveitsi sekretär. Nendest kaeti enamlaste iga kuu või paar korda kuus ilmuva pisikese verejanulisi või (teiste suundade suhtes) poleemilisi artikleid avaldava ajalehe²⁵ rahalist puudujääki. Mõnikord tuli minu juurde enamlaste Stockholmi grupi sekretär – eestlane²⁶ – ja palus paarsada krooni, et katta mõne Peterburist Stockholmi siirduva seltsimehe reisikulud. Kõik see oli tavapärane väikesemastaabiline abi poolehoidjate poolt, mida harrastati nii Venemaal, kui emigratsioonis. Annetusi tehti, kui keegi soovis toetada mingit ideaali või mõnda muud head eesmärki. Muide, ka temal polnud midagi pistmist Saksa rahaga. Kogu see vabaks kasutamiseks mõeldud abi pärines Eesti riigivõlast, millest said toetust nii revolutsionäärid, Vene-vastased kontrrevolutsionäärid, kui isegi saksavastased jõud (Poola Pilsudski).

Märkus: pärast Hruštšovi külaskäiku Ameerikasse kadus raamatu hispaaniakeelne tõlge raamatupoodidest. Ilmselt korjati müügil ka Ameerika originaalid. See on märk sellest, et tegemist ei ole eraviisilise ettevõtmisega, vaid propagandaaktiga, mille juures rahaline sissetulek ei ole Ameerika valitsuse jaoks muidugi esmatähtis.

Raha, mida ma vajasin – Eesti riigivõla – lasin endale välja maksta osade kaupa; siis, kui tarvis. Ka võimalikke intresse oli vaja minimeerida. Sellest rahast kaeti kõik kulud: reisid, isiklikud elamiskulud (ka Zürichis!), sekretär, tema elamiskulud, propaganda- ja organisatsioonilised kulud Rootsist kuni Uuralitest, Balti riikidest kuni Musta mereni. Enamlastel olid omad tagasihoidlikud sissetulekud. Need piirdusid Šveitsiga, mis oli omamoodi revolutsiooniline inkubaator. Nad isegi ei vajanud mingit erilist toetust, kuna nende aeg ei olnud veel tulnud (esiteks Saksamaa, teiseks Rootsi, kolmandaks Lenin!). Mida nad pididki tegema mingi suurema rahasummaga? Panema selle panka ootele, kuni saabub aeg suurteks tegudeks? Ühesõnaga: oleks hullumeelne arvata, nagu oleks aastatel 1914-16 peetud vajalikuks teha suuri rahalisi annetusi enamlastele või mingitele teistele Šveitsis (Robinsoni saarel, mida ümbritses sõdivate riikide ookean) pesitsevatele revolutsioonilistele gruppidele. Hiljem otsustasid enamlased ise heldelt rahastada revolutsiooni Saksamaal. Siis oli neil ühendus massidega. Aga mis ühendust oli neil Vene massidega Šveitsis viibimise ajal?!

Minu plaan oli nagu suure kanderaketi järk-järguline tungimine maailmaruumi: 1. lüli või staadium (Saksamaa), 2. lüli (Rootsi), 3. lüli (Lenin). Leninil oli seega kuni 1916. aasta lõpuni korralikult aega, et areneda ja ennast harida 3. lüli jaoks sobivaks riigimeheks.

²³ Kesküla „sekretär“ Šveitsis oli Odessa eestlane Arthur Siefeldt-Simumägi (1889-1939), kes pärast oma Šveitsi perioodi elas pikemalt Bakuus ja tegeles teadustööga turkoloogia alal. Vt. Jaanson 2006.

²⁴ „Eesti aktivismi“ all peab Kesküla silmas enda ja teiste eesti emigrantide poliitilist tegevust Esimese maailmasõja ajal. Vt. Kuldkepp 2023.

²⁵ Enamlaste häälekandja Sotsial-Demokrat ilmus Genfis aastatel 1914-1917.

²⁶ See eestlasest sekretär oli Jakob Bogrovski, kelle kohta isikuloolisi andmeid on teada väga vähe.

Kõik muutus pärast seda, kui Rootsi oli lõplikult keeldunud saamast põhjamaiseks suurriigiks. Ma leidsin ennast samas olukorras, milles oli Attila Katalaunia väljadel – mitte vandaalid ei olnud tunginud Põhja-Aafrikast Hispaaniasse, vaid selle asemel olid läänegootid Rooma armeele appi läinud. Nii et ees ootas meeletehlik lahing: kas ennast päästa või hukkuda.

Sakslased läksid nüüd välja separaatrahu peale, mis tähendas, et Venemaa oleks saanud end viimasel hetkel siiski ära päästa. 1916. aasta sügisel sain omaenda allikate kaudu teada Saksamaa separaaträhuläbirääkimistest. See oli meie omavahelise kokkuleppe rikkumine, kuid mina polnud seejuures seotud lojaalsuskohustusega Saksamaale. Kui sellest oleksid mulle infot andnud sakslased ise, oleks olukord olnud teistsugune. Niisiis sõitsin ma rongiga Lausanne'i ja võtsin ühendust ühe ajalehetoimetajaga, kes tundis sümpaatiat minu, Venemaa ja russofoobia vastu. Mul oli vaja leida mõni šveitslane, kes oleks enam-vähem prantsuse agent, või seisaks igal juhul Prantsuse valitsusega ühenduses. Sain M. Murat' (suri paar aastat tagasi) aadressi ja soovitusi tema juurde. Ta ei elanud Lausanne'is. Otsisin ta üles ja palusin tal Prantsuse valitsust nii kiiresti, kui võimalik, teavitada ja hoiatada. Hea mees oli täiesti endast väljas, et keiserliku Venemaa valitsus oli valmis selliseks reeturlikkuseks, selliseks Canaillerie'ks²⁷. Kasutasin muidugi võimalust, et vene truudusetuse kohta propagandat teha, jätsin hüvasti, sõitsin rongiga Berni, helistasin Saksa saatkonda ja palusin audientsi. Nagu tavaliselt, võeti mind kohe vastu.

Ma ütlesin Saksa saadikule, tema ekstsellents vabahärra von Rombergile,²⁸ kuivalt, et olin oma isiklike allikate põhjal kindlaks teinud, et Saksamaa peab Venemaaga separaaträhuläbirääkimisi; et see on meie omavahelise kokkuleppe rikkumine ning et mul pole plaanis oma Vene saaki viimasel hetkel käest lasta. Ütlesin ka, et olen Prantsuse valitsust teavitanud ja hoiatanud ning informeerin sellest nüüd lojaalselt Tema Ekstsellentsi. Ma pole kunagi varem ega hiljem sellist grimassi näinud. Mitte sõnagi vastuseks! Kuid meie suhted ei olnud rikutud! Minu karakter avaldas Saksa ekstsellentsidele üleüldse muljet. Ma polnud käitunud ebalojaalselt, vaid olin halastamatult kaitsnud oma õigust ja poliitilisi huve – ja pealegi sellest sakslasi külma rahuga informeerinud. Avatult ja siiralt. Arvasin, et olen neile õieti omamoodi teene osutanud. Kui mina olin separaaträhuläbirääkimistest teada saanud, võisid neist teada saada teisedki, sealhulgas prantslased või nende sõbrad. Seega oli parem separaatrahu vältida ja jätkata sõda ka ilma Rootsi sekkumiseta. Isegi, kui see tähendas natuke rohkem tööd ja kaotusi, jäi Venemaa kuni lõpuni Saksamaa vaenlaseks. Ka mina pidin ennast veel korralikult kokku võtma.

Aga Saksamaa jätkas rähuläbirääkimisi, Vene keisrinna vend, Hesseni suurhertsog,²⁹ oli Tsarskoje Selos ja lääneriigid jälgisid oma agentide ja sõprade kaudu läbirääkimiste käiku. Kui need viimaks lõpule jõudsid, puhkes revolutsioon.

Vene revolutsiooni ei vallandanud seega mitte Lenin ja enamlased, vaid Suurbritannia ja Prantsusmaa. Eriti mainiti Sir Buchanan'i³⁰ nime. Kerenski jooksis iga päev Briti saatkonna vahet jne.

Ameerika propaganda võib asja küll niimoodi paista lasta, nagu oleks Lenin Vene revolutsiooni „teinud“, kuid tegelik olukord oli vastupidine. Lenin oli vaid see, kes inglise-prantsuse revolutsiooni ära kaaperdas ja selle lõpule (lõpuni) viis vastavalt kõigi revolutsioonide seadusele, mille järgi lõpuks saavad tüüri juurde ikka äärmuslased.

Saksamaal puhkes nüüd imperialistlik torm. Nõuti, et Balti riigid ("Saksa Läänemereprovintsid"), Poola, Valgevene ja Ukraina annekteeritaks vähemalt kuni Dneprini jne. Erinevate „rõhutud rahvaste“ karavanid rändasid Berliini – tõusva päikese juurde. Ainult üks läks sealt ära. See üks oli eestlane. Tema ütles välisministeeriumi vanadele ekstsellentsidele, kes teda nii hästi tundsid, et sõda, mida kogu maailm juba võidetuks pidas, polnud siiski veel võidetud, vaid pidi pädima hävituslahinguga.

²⁷ Pr. k. „kelmus“.

²⁸ Saksa saadik Šveitsis Gisbert von Romberg (1866-1939), kellega Kesküla oli koostööd teinud juba alates 1914. aasta sügisest.

²⁹ Ernest Louis (1868-1937) oli viimane Hesseni suurhertsog.

³⁰ Sir George Buchanan (1854-1924) oli Suurbritannia suursaadik Venemaal aastatel 1910-1917.

Nüüd saadeti Lenin läbi Saksamaa Venemaale, kuna mina olin talle sakslaste juures nii palju propagandat teinud. Ajaloolise perspektiivi mõttes: nüüd tundub Lenin millegi koletuna. Tollal, 1914. aastal, oli ta vähetuntud sektant, ühe Vene revolutsionääride äärmusrühmituse tegelik liider. Mina olin see, kes ta avastas ja nii-öelda „kõrgesse poliitikasse“ lennutas, kuna ta võis minu enda poliitiliste eesmärkide jaoks üsna kasulik olla. Aga see oli, nagu juba mainitud, alles kolmas etapp. Kõigepealt tuli hävitada Vene maailmariigi materiaalne jõubaas. Rootsi keeldumise tõttu liikus Lenin nüüd – tänu inglise-prantsuse liberaaldemokraatlikule revolutsioonile – plaanides teisele kohale. Mina pidin aga meeletult improviseerima, et saavutada oma eesmärki, Venemaa Euroopast välja viskamist, niivõrd, kui see antud olukorras võimalik oli. Nagu juba öeldud, teostus see 75% ulatuses. Ka ilma Rootsita, mis jäi väikeriigiks. Hiljem tahtis kuningas Gustav V krahv Bernadotte³¹ Eesti kuningaks teha – selle nurjasin ma väikese ajaleheartikliga. Rootsi oli oma saatusehetke mööda lasknud. Tulevikus tuleb põhjamaadel ühineda ilma Rootsi hegemooniata. „Sverge var versittet fatálieria.“³²

Lenin ei sõlminud ka Brest-Litovski rahu. Kui sakslased tahtsid Eesti saarestikku okupeerida, tuli Brest-Litovskisse teiste seas Trotski, kes katkestas rahuläbirääkimised lõplikult. Selle tulemusena tungisid sakslased Liivimaale ja Eestisse, suunaga Peterburi suunas, ning esitasid Leninile ultimaatumi. Et Peterburi mitte kaotada, kirjutas Lenin alla diktaadile, mis jättis kogu Baltikumi Saksa okupatsioonile sõjasaagiks. Niisiis on kõik need propagandaloošungid valed.

*

Propagandakisas minu ja Saksamaa koostöö kohta on ainult nii palju tõde, et meie koostöö toimus kuni 1917. aasta alguseni, ega kestnud kogu sõja vältel. 1917-18 olin ma Saksamaaga sõjaseisukorras!

Tõsi on seegi, et see koostöö kujutas endast minu esimest sammu suures maailmapoliitikas. Mitte mingil juhul – nagu nähtub ka „salajastest dokumentidest“ – ei teinud ma sõda kaasa Saksa teenistuses Saksa „agendina“. Mul õnnestus Venemaa Euroopast enam-vähem välja visata toetudes, 1) Saksamaale, 2) kui see ebaõnnestus, Suurbritanniale ja eelkõige Prantsusmaale; 3) kui ka need loobusid, siis iseseisva kolmanda jõuna interventsioonisõja vastu.

Tulemus:

„Rajariikide“ vahetsoon Saksamaa ja Venemaa vahel koos raudse eesriidiga, mis ulatub Peipsi järvest ja Soome lahest kuni Musta mereni – ala, mida ameeriklased ja britid nüüd taevani kisendades tagasi sooviksid.

Stalin kasutas kolmnurka: Berliin – Rooma – Madrid kiiluna, et vana Vene territooriumi tagasi saada. Ja Teherani, Jalta ja Potsdami orjaturgudel koos Roosevelti, Churchilli, Trumani ja Attlee'ga õnnestus raudne eesriie kuni Elbeni edasi nihutada. See on supp, mida nad peavad nüüd ise helpima ilma Budapesti provotseerimata.³³ Neil pole selleks aga annet, kuigi on palju raha, aatompomme jne. Mina olen erasik ilma raha ja materiaalsete võimalusteta ning olen seda suutnud. Ehk võiks peapiiskopile selle „ime“ kohta vastata suure Assüüria kuninga sõnadega: „Ma teigin seda Jumala tahtel ja omaenda südame soovil.“

Kuna ma polnud sündinud mõne impeeriumi kroonprintsina, ei saanud ma oma eesmärgi saavutada muidu, kui toetudes ühe või teise maailmavõimude koalitsiooni materiaalsele jõule, et Vene impeeriumit rünnata ja see kokkuvõttes hävitada. Kui Saksamaa läks oma teed, toetusin ma teistele maailmavõimudele. Kui loobusid ka nemad, võitlesin ma üksipäini „kolmanda jõuna“ vasturevolutsiooni ja kommunismi vastu (viimast varjatud kujul). Minu eesmärk oli kõikide jõududega rünnak kontrrevolutsioonilise interventsioonisõja vastu, aga rahu sõlmimine piiriiriikidega – ennekõike Eestiga – ja mitte nende vallutamine vene kommunistide poolt, nagu Trotski seda proovis korda saata.

³¹ Folke Bernadotte (1895-1948), Wisborgi krahv.

³² Vigases rootsi keeles: „Rootsi oli oma saatusehetke mööda lasknud“.

³³ Ilmselt mõeldakse siin seda, et lääneriigid ei tohiks lasta uuesti tekkida 1956. aasta Ungari ülestõusu laadsel olukorral.

Kui mul see õnnestus, oli tulnud Lenini tund, et siseneda jäädavalt maailma ajalukku. Aga nüüd ei olnud Venemaa enam ainult Venemaa, vaid muutus Nõukogude Liiduks, kus venelased jäid vähemusse. Hetkel on selle maailmariigi koosseisus 15 riiki, teiste seas Eesti. Üks eestikeelne lause, „Kõigi maade töölised ühinege!“,³⁴ vaatab Maad Kuu pinnalt.

Rahvused arenevad kultuuriliselt ja majanduslikult, tsentraliseerumine jätkub vääramatult ja kommunistliku partei raudsest haardest hoolimata. Reeturlik ja korrumpeerunud pööbel (koos paljude heade ja süütute inimestega) on maalt välja saadetud.³⁵ Rahvuskultuuri edendavad mõlemad tõeliselt rahvuslikud klassid: talupojad ja töölised. Keskvalitsuse poliitika kaitseb ääremaade rahvaid uue Saksa imperialismi eest. Elatustaseme tõusu ja armee suuruse vähenemisega (armee on moskoviitliku natsionalismi ja kokkuvõttes ka bonapartismi ohtlik keskus), muutub ka kommunistlik elaan pikkamööda mahedamaks. Amerikaniseerumine! Peab olema kannatust. Tingimused ja võimalused arenguks on olemas.

Fakt on see, et aastatel 1914-20 tehtud töö ei olnud asjata, ega pole hävinenud. Maailmaajaloolised tormid, mis on saavutatust üle pühkinud, on murdnud kasvusid ja oksid, on murdnud ka puid. Üht-teist on isegi juurtega välja rebinud – aga pikemas plaanis hakkab siiski kõik uuesti kasvama, juured on kindlad ja sügaval maa sees, vundament on hävimatu. Tahan sellega lõpetada, sest kõige kirjeldamiseks kulub mitu köidet. Siiski on nüüd selleks puhuks, kui mind enam ei ole, Sul mõningad põhifaktid, millele saad õige arusaamise üles ehitada.

Hallis kohvis, mis on kõige peal, on punane mapp, mille sees on järgmised dokumendid: üks nööriaga kokku seotud ümbrik („Esimene Eesti riigivõlg“), mis sisaldab:

- 1) Maksekorraldus (postikviitung 300 000 marga peale) Saksa välisministeeriumile;
- 2) Saksa Zürichi konsulaadi kaks kirja, mis kinnitavad summa kättesaamist;
- 3) Üks kiri Saksa välisministeeriumile, mis sisaldab lühiülevaadet koostööst ja annab Saksa valitsusele ühe aasta pikkuse tähtaja vastuväidete esitamiseks;
- 4) Lühike kiri, u. 1 aasta hiljem, milles märgitakse, et vastuväiteid ei ole esitatud ning Eesti esimene riigivõlg on seega tasutud.

„Kuna tänu minu koostööle Saksamaaga on leidnud aset suured muutused ruumis ja ajas, jään ma lugupidavalt teile pühendunuks. A. Kesküla.“

Need dokumendid tuleb üles pildistada ja originaale hoolikalt säilitada, kuna paberi ja tindid seisukorra põhjal saab kindlaks teha, et need on 30–40 aastat vanad.

Sellela lõpetan praegu, soovides Sulle ja lastele kõike head. Operatsioon lükati edasi teisipäevale 15-III. Tunnen end iga päevaga paremini ja tugevamalt.

Papa

³⁴ Ka algtekstis eesti keeles.

³⁵ Kesküla viitab siin 1941. ja 1949. aasta küüditamistele. Pööbli all peab ta silmas sõdadevahelise perioodi Eesti Vabariigi poliitilist eliiti.

Aleksander Kesküla mälestused ajalooallikana

Mart Kuldkepp

Kiri, mille Aleksander Kesküla kirjutas 1960. aasta märtsi alguses haiglas eesnäärmevähioperatsiooni oodates oma Šveitsis elavale tütrele, on mitmeti unikaalne. Esiteks pole Kesküla teadaolevalt mitte kuskil mujal rääkinud võrdväärse avameelsuse ja üksikasjalikkusega oma Esimese maailmasõja aegsest ja järgsest poliitilisest tegevusest, sh suhetest Leniniga. See tekst, mis siin on eestikeelses tõlkes osaliselt ära toodud, on seetõttu väärtuslik materjal nii Eesti, kui ka rahvusvahelise ajalooteaduse jaoks. Pealegi on see varem teaduskäibesse jõudnud teadaolevalt ainult korra, Olavi Arensi 1991. aastal ilmunud artikli ühe allikana (Arens 1991).

Teiseks ilmneb kirjast elu lõpuaastate Kesküla enese suhtumine oma poliitilistesse saavutustesse ja nurjumistesse, mille juurde kuuluvad katsed ennast õigustada ja näidata oma rolli tegelikust olulisemana. Pikale ajalisele distantsile vaatamata lubab see eneserefleksioon Kesküla maailmavaatest paremini aru saada ja täpsemalt positsioneerida tema seisukohti ja tegevust teiste omaaegsete poliitiliste jõudude suhtes.

Käesolevas saatesõnas vaatlengi Kesküla kirja sisu peamiselt neist kahest aspektist. Esmalt püüan juhtida tähelepanu sellele, mis on tekstis uut ja vähetuntut, ning paralleelselt ja õieti rohkemgi sellele, millised infokillud on ka muude allikate põhjal tuntud ja kontrollitavad. Etteruttavalt võib öelda, et Kesküla on vähemalt minu hinnangul pigem usaldusväärne autor, kuigi mitte alati ja igal juhul. Samuti pole tema väiteid tingimata lihtne tõlgendada. Selles mõttes võiks siin ära toodud märkused olla lugejale abiks ka niisama teksti mõistmisel.

Seejärel peatun põgusalt küsimusel, mida kirja sisu põhjal võiks järeldada Kesküla mõttemaailma kohta ning kuivõrd see tõlgendus esitab väljakutse levinud käibetõdedele. On ilmne fakt, et Kesküla on aja jooksul vääriti mõistetud, sh teiste eestlaste poolt. Praeguseks juba umbes viisteist aastat kestnud uurimistööl põhjal pean võimalikuks väita, et tegemist oli igal juhul tõsimeelse eesti rahvuslase ja iseseisva (välis)poliitikuga, mitte tühipalja aferisti ja Saksa agendiga, kelleks teda enam kui sajandi vältel on tihtipeale tembeldatud (vt Kuldkepp 2012: 163). Ent samas pole kahtlust, et Eesti Vabariiki südamest vihanud ja 1941. aasta küüditamist õigustanud mees ei vaja mitte *Ehrenrettung*'it,³⁶ vaid erapooletut ja kriitilist hinnangut.

Ülesanne Keskülale seda hinnangut anda ei saa siinkohal veel ammendavalt täidetud. Küll aga aitab tema mälestuskatke avaldamine selleks loodetavasti kaasa tulevikus.

Kiri ise

Siin tõlgitud ja avaldatud tekst, mille alusena on kasutatud Kesküla kirja Hooveri Institutsiooni Arhiivis säilitatavat eksemplari,³⁷ moodustab kirjast tervikuna siiski ainult ühe, ehkki mahukama osa. Isiklikumat laadi märkused kirja esimeses pooles ja päris lõpus, mis laiemat huvi ei paku, olen siinkohal jätnud tõlkimata. Veel tuleb märkida, et arhiivis leiduva saksakeelse kirja näol ei ole tegemist siiski mitte Kesküla enda käsikirjalise algtekstiga, vaid kellegi (tütre?) poolt loetavuse huvides masinal tehtud ümberkirjutusega. See tähendab, et tekstis võib leida ümberkirjutaja poolt tehtud vigu, mida mul pole olnud võimalik seda käsikirjaga kõrvutades parandada.

Žanrilt liigitub Kesküla kiri ühekorraga mitut tüüpi egodokumentide hulka. Esiteks on tegemist erakirjaga, millel on konkreetne adressaat: Kesküla tütar Ingeborg Weidmann-Kesküla (1921-1996). Tütar oli üks väheseid inimesi, kellega Kesküla kuni surmani kirjavahetusse jäi ning talle saadetud säilinud kirjade seas leidub teisi mälestuskatkeid. Tütrel vastused isa läkitustele ei ole teadaolevalt säilinud, kuid pole põhjust arvata, nagu Ingeborg oleks olnud kuigivõrd laialdaste ajalooteadmiste või -huvidega inimene. Pigem näib tõenäoline, et kirjas leiduvad tihti elliptiliselt edasi antud faktid ja vihjed jäid talle mingil määral segaseks või arusaamatuks.

³⁶ Selle kohta, kas mul on plaanis Kesküla „au uuesti jalule seada“, esitas mulle 2014. aasta sügisel doktoritöö kaitsmisel küsimuse oponent Aleksander Loit (1925-2021).

³⁷ Hoover Institution Archives (Stanford), Aleksander Kesküla, Box 1.

Seega tundub, et Kesküla ei kirjutanud siiski mitte ainult tütrele, vaid ühtlasi (teiseks) on tegemist ikkagi laiemas tähenduses memuaristikaga, mis on kirja pandud n-ö heas usus ja lootuses vahendatud fakte ja seisukohti tuleviku jaoks tallele panna.

Samal ajal ja kolmandaks on tekstil omamoodi poleemilise avaliku kirja iseloom: kirjutades tütrele, vaidleb Kesküla tegelikult Alan Mooreheadi ja teiste 1950. aastate lõpu ja 1960. aastate alguse ajaloolaste ja ajaloo populaariseerijatega, kes olid oma kirjutistes Kesküla ajaloolist rolli väärsti kujutanud (Moorehead 1958a, 1958b). Seejuures laskub Kesküla vandenõuteooriasse, mis moodustavad kirja sisust kahtlemata kõige väheveenvama osa. Pole põhjust arvata, et Henry R. Luce või Alan Moorehead oleksid Kesküla ja Leniniga seoses tegelikult mingeid salasepitsusi pidanud, USA president Dwight Eisenhowerist rääkimata. Põhimõtteliselt on Kesküla kriitika Mooreheadi ja Life'i suhtes siiski õigustatud ning õieti võib viimastele tagantjärele tänulik olla, et nad kaudselt ärgitasid teda oma versiooni neist sündmustest paberile panema.

Nagu tekstist näha, on see kirja pandud nelja päeva vältel mitmes jaos. Kesküla vaimne ja füüsiline seisund oli seejuures selgelt kehv, eriti esimestel päevadel. Seda on mingil määral näha ka kirja saksakeelsest algtekstist, mis sisaldab sagedasi loogikahüppeid, väljajätte ja kordusi. Ka kirja lausestus jätab soovida ning kohati meenutab see pigem üksteise otsa lükitud märksõnu, kui seotud teksti. Parema jälgitavuse huvides olen teksti vormilise külje osas seetõttu endale tõlkijana vabadusi võtnud, ega pole püüdnud edasi anda kõiki sulgusid (ja sulgude sees sulgusid), interjektsioone ja kummalist lausestruktuuri. Kirja sisus ma siiski midagi muutnud ei ole, väljaarvatud ühel juhul, mida olen kommenteerinud allmärkuses.

Kontrollitavad ja hetkel kontrollimatud faktid

Saksa välisministeeriumi Esimese maailmasõja aegsete dokumentide avalikustamine 1950. aastate lõpul ning nende põhjal kirjutatud Life'i artikliseeria ja Mooreheadi raamat tekitasid toleaeegses lääneriikide avalikkuses tõepoolest teatava sensatsiooni, kuid see rahunes mõne aastaga uuesti maha. Nagu öeldud, siis seejuures mingit vandenõud kahtlustada põhjust ei ole – rääkimata sellest, et tegemist oleks olnud Suurbritannia või USA „vastusega“ Sputniki kosmosesse läkitamisele Nõukogude Liidu poolt, kuigi Kesküla niimoodi arvas.

Saksa dokumentides ja Moorehead'i töödes Keskülale antav soodne hinnang peab paika, kuigi pole päris niivõrd ülevoolavalt positiivne, kui Kesküla oma kirjas seda paista laseb. Samuti on tõsi, et Moorehead kujutab Kesküla oma kirjutistes sakslaste ja Lenini vahemehena, kes olevat enamlastele pikema aja vältel nn Saksa raha vahendanud. Pole põhjust kahelda ka Kesküla aususes, kui ta selle alusetu väite resoluutselt ümber lükkab.

Tõsi on seegi, et Kesküla asus 1914. aasta sügisel Saksamaaga koostööle Venemaa vastu, mille eesmärgiks oli koondada Saksa väed võimalikult suurel määral idarindele ning tõmmata Rootsi Saksamaa poolel Esimesse maailmasõtta. Viimase loogiliseks jätkuks pidi olema ühine Saksa-Rootsi pealetung Venemaa vastu ja selle õnnestumisel Soome vallutamine koos Ida-Karjalaga ning Eesti vallutamine koos Ingerimaaga (sh Peterburi linn). Vallutatud aladele tuli anda autonoomia ja liita need Rootsi riigiga, mille tulemusena pidi Rootsist kujunema uus põhjamaine suurvõim ja ajapikku ka geopoliitiline vastukaal Saksamaale. Ülejäänud Venemaast tuli eraldada võimalikult paljud vähemusrahvustega asustatud piirialad ja korraldada kogu ülejäänud territooriumil sotsialistlik revolutsioon, mille abil Kesküla lootis Venemaad pikemaks ajaks nõrgestada (vt Kuldkepp 2023).

Samuti on tõsi, et Kesküla käsitles Saksa ametivõimudelt propagandatöökäsitluseks saadud summasid omamoodi laenu, mitte aga agendile makstava töötasuna. 1923. aasta sügise hüperinflatsiooni ajal, kui Saksa marga väärtus oli väga madal, maksis Kesküla saadud rahad (300 000 marka) tõepoolest Saksamaale tagasi ning nõutas nende tasumise kohta välja dokumendid, mis on siia maani säilinud (Jaanson 2004: 36). Tõsi on kahtlemata seegi, et Kesküla nägi juba sõja ajal end sõltumatu poliitikuna, kes tegi Saksamaaga küll koostööd – mh Saksa välisministeeriumit ja kindralstaabi luureosakonda enamlaste tegevusest informeerides – kuid ei seisnud isiklikult Saksamaa teenistuses (Senn 1970: 74).

Mida Kesküla kirjas ei rõhuta, on asjaolu, et ta täitis oma „iseseisvusele“ vaatamata sellegipoolest mitme aasta vältel erinevaid sakslastelt saadud ülesandeid ja juhtnööre. See muutis Kesküla jaoks ilmselt väga tähtsa

eristuse sõltumatu poliitiku ja agendi vahel kokkuvõttes siiski üsna meelevaldseks. Kelleks iganes Kesküla ka ise ennast ei pidanud, oli ta sakslaste jaoks samasugune usaldusmees (*Vertrauensmann*) nagu teisedki temataolised Vene vähemusrahvaste esindajad. Seda näitavad üsna selgelt Keskülale sakslaste poolt antud hinnangud (Jaanson 1990: 959; Senn 1970: 74).

Tekstis kirjeldatud kahte kohtumist Leniniga, 1914. ja 1906. aastal, pole muudes allikates sellise üksikasjalikkusega kirjeldatud, kuid pole põhjust kahelda, et need leidsid tegelikult aset. Skeptilisem tuleb olla Keskülale tüüpiliselt suurstavate väidete suhtes, nagu oleks tal nende käigus õnnestunud Leninit milleski veenda või teda pühholoogiliselt mõjutada.

Peab paika, et Kesküla ei suhelnud Lenini ja enamlastega üldjuhul mitte otse, vaid oma eestlastest agentide Arthur Siefeldti (Zürichis, 1889-1939) ja Jakob Bogrovski (Stockholmis, ?-?) kaudu. Õieti kuulus tema võrgustikku teisigi eestlasi. On tõsi, et Siefeldti ja Bogrovski kaudu rahastati piiratud määral enamlaste tegevust ning see, et viimased ei olnud ise raha päritolust teadlikud – seda vähemalt seni, kuni Bogrovski kaudu toimunud rahastusskeem 1916. aasta suvel enamlastele ja Rootsi vasaksotsialistidele teatavaks sai ning päädis mehe parteist välja viskamisega (Arens 1991: 32-34).

Oluliselt vähem on teada teiste Venemaa vähemusrahvusliikumiste subsideerimisest Kesküla poolt, ehkki tema sidemetest eriti ukraina ja leedu iseseisvusliikumistega leiab infot ka muudest allikatest (Senn 1970: 63, 65, 70-72). Täiesti senitundmatu väide on, et ka Pilsudski ja poola rahvuslased Kesküla käest Esimese maailmasõja ajal mingit rahalist abi said.

See, et Kesküla plaan Rootsit Esimesse maailmasõtta tõmmata ebaõnnestus, on mõistagi tõsi. Ebaselge on aga, millist rolli seejuures mängis Rootsi kuningas Gustav V (1858-1950), keda Kesküla on ka mõnes teises kirjutises süüdistanud oma plaanide nurjamises (Kuldkepp 2023). See, milliseid (kui üldse) isiklikke kokkupuuteid Keskülal võis kuningaga olla, on teadmata. Kesküla sidemed Rootsi peapiiskopi Nathan Söderblomiga on seevastu varasemast tuntud ja tõestatavad muudegi allikate, sh Söderblomi paberite seas leiduvate Kesküla kirjade varal (Jaanson 2008: 165-166). Kahte kirjas mainitud konkreetset episoodi kirjeldatakse siin aga ainukordselt.

Selles, et Kesküla püüdis Saksa sissetungi Eestisse ära hoida (seda õieti juba 1914. aastast alates) pole põhjust kahelda. Selge on seegi, et tema koostöö sakslastega katkes, kuna anneksionislikud meeleolud olid Berliinis pöördumatult võimule pääsenud (Arens 1991: 34). Saksamaaga koostöö lõpetamise teise ajendina üksikasjalikult kirjeldatud episood, mille kohaselt olevat Kesküla kätte jõudnud info Saksa-Vene separaatriahuläbirääkimiste kohta, on mujalt aga tundmatu ning vajab edasist uurimist. Suurbritannia ja Prantsusmaa süüdistamine Vene veebruarirevolutsiooni puhkemises kuulub pigem vandenõuteooriate valdkonda, kuigi mõlemal riigil oli mõistagi selge strateegiline huvi Venemaad sõjas hoida.

Eesti Asutavat Kogu tunnustati Prantsusmaa poolt *de facto* tõepoolest juba varakult, kuid esiteks pole teada, et see oleks toimunud president Poincaré kaudu ning teiseks on muude allikate põhjal üsna selge, et pearolli selle tunnustuse saamise juures ei mänginud mitte Kesküla, vaid tema vana vaenlane Jaan Tõnisson, kes tollel ajal viibis Stockholmis Eesti ametliku välisesindajana (Kuldkepp 2013: 336-337). Keskülal valmis sama aasta suvel tõesti plaan formeerida Siberis eestlastest, soomlastest ja teistest soome-ugri rahvastest armee, mis pidi astuma korruga nii enamlaste, kui Saksamaa vastu. Sügisel tutvustas Kesküla seda ka Prantsuse ametivõimudele, millega ta 1917. aasta kevadel pärast Saksamaaga suhete lõpetamisest oli asunud lähedast koostööd tegema (Arens 1991: 35). Tõsi on seegi, et Kesküla viibis Esimese maailmasõja lõpu ajal Prantsuse valitsuse kutsel Pariisis, ent ära jäänud audientsi Clemenceau'ga või Keskülale väidetavalt tehtud pakkumist asuda mingi kinoettevõtte etteotsa pole võimalik Keskülalt sõltumatute allikate abil kinnitada.

Koostöö katkemine Prantsusmaaga, mis langes kokku Esimese maailmasõja lõpuga, ning Kesküla algatatud eraviisiline kampaania välisriikide interventsiiooni vastu Vene kodusõjas ja Eesti Vabadussõjas leidsid kahtlemata aset. Viimane pööre on mingil määral seletatav sellega, et Kesküla ja Tõnissoni tülist 1918. aasta veebruaris oli saanud alguse ületamatuks muutunud lõhe Kesküla ja Eesti ametliku välispoliitika vahel, mille tulemusena Kesküla tõrjuti iseseisva Eesti poliitilisest elust igaveseks kõrvale. Olles veendunud, et Eesti Vabariigi väel on tegemist imperialistliku Suurbritannia marionettriigiga, püüdis Kesküla selle jalgealust 1920. aastatel järjepanu õõnestada, sh Eesti kommunistidega koostööd tehes. Seda teemat pole seni küll eraldi

uuritud (vt siiski Jaanson 1990: 968). Kui Eesti riik 1940. aastal iseseisvuse kaotas ning suur osa Eesti poliitilisest eliidist, keda Kesküla pidas oma vaenlasteks, hukkus 1941. aasta juuniküditamise tulemusena, tundis Kesküla selle üle siirast rõõmu (Arens 1991: 36).

Asjaolu, et Saksa ja Prantsuse rahad olid lõppenud ning uut „Eesti riigilaenu“ polnud kuskilt võtta, tähendas ilmselt siiski, et Kesküla sõdade vahelise aja Eesti-vastase tegevuse tegelik mõju jäi ilmselt üsna tagasihoidlikuks. Vähemalt kaudselt tunnistab oma kirjas seda ka Kesküla ise. Samas on see ühtlasi ainuke teadaolev allikas, millest tuleb välja, nagu oleks Kesküla teine ja varjatud eesmärk olnud saavutada Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelise separaatrahu. Senise ajaloo uurimise jaoks tundmatud on kirjas mainitud Budapestist Tallinnasse saadetud telegramm ning üleüldse Kesküla sidemed Ungari kommunistidega, mis väidetavalt kuidagi Tartu rahulepinguni viisid. Seetõttu pole nende tegelikku rolli või tähtsust hetkel veel võimalik hinnata.

Aleksander Kesküla töös ja võitluses

Võib väita, et Eesti ajaloos on Aleksander Kesküla omamoodi erandlikul üksiküritaja-positsioonil. Kindlasti oli tegemist veendunud eesti rahvuslasega, st mitte enamlastega, kelle meelest pidanuks rahvusküsimus aja jooksul iseenesest ajaloo prügikasti langema, ega Vene või Saksa monarhistiga, kelle jaoks oluks lubatav eestlaste allutamine kummagi kohaliku suurrahva hegemooniale. Ka ise nägi Kesküla ennast selgelt Eesti patrioodina, kes pealegi oli oma rahva parema tuleviku nimel kandnud suuri isiklikke ohvreid ning kelle poliitilised teened sel alal olid ebaõiglaselt tunnustamata jäänud. Nagu mainitud, siis sõdade vahelise aja Eestis peeti teda üldiselt Saksa agendiks ja muidu kahtlaseks isikuks (Kuldkepp 2012: 163), mis Kesküla kahtlemata isiklikult ja sügavalt pahandas.

Samal ajal eristub Kesküla oma sihtidelt selgelt eesti rahvusluse pealiinist, mis 1905. aasta sündmuste ajal seadis esmaseks poliitiliseks eesmärgiks etnograafilistes piirides Eesti autonoomia Vene riigi sees ning hiljem, pärast Vene oktoobrirevolutsiooni, rahvusliku iseseisvuse kindlustamise (seejuures küll välistamata Balti Liidu laadseid föderalistlikke skeeme). Kesküla ei uskunud õieti Eesti autonoomiasse Venemaa koosseisus ning veelgi vähem uskus ta täiesti iseseisva Eesti riigi võimalikkusesse. Neile mõlemale variandile eelistas ta hoopis kolmandat stsenaariumi: Eestit Rootsi poolt juhitava põhjamaise suurriigi ühe osariigina, nagu see oli omal moel olnud juba 17. sajandil. Selle sihi saavutamiseks olid mõeldud ka Kesküla suurejoonelised plaanid Esimese maailmasõja ajal, mille juures Lenin ja Venemaal revolutsiooni korraldamine mängisid õieti pigem teisejärgulise tähtsusega rolli.

Kesküla grandioosse skeemi teostumata jäämine, Eesti „kartulivabariigi“ teke ja Baltikumi balkaniseerumine Esimese maailmasõja järel olid talle pettumuseks, Nõukogude anneksioon 1940. aastal andis aga pigem lootust paremaks tulevikuks. Nagu kirjast näha, siis sõdade vahelise aja iseseisvale Eestile eelistas Kesküla kahtlemata Nõukogude Liidu koosseisu kuuluvat Eestit ning uskus võib-olla naiivselt teatud aspekte Nõukogude propagandast, samal ajal oma Hispaania kodust eestlasi suuremale kannatlikkusele manitsedes.

Poliitikuna paistis Kesküla oma ülimalt ambitsioonikuse kõrval silma ka suure oportunistmiga, kasutades oma eesmärkide nimel ära ükskõik milliseid poliitilisi jõude alustades Vene enamlastest ja Rootsi rahvuslastest ja lõpetades keiserliku Saksamaaga. Seejuures eelistas ta ise alati varju jääda ja sündmusi võimalusel halli kardinalina „kaugdirigeerida“. See ühest küljest kaitses teda, kuid tähendas samas, et loodetud tunnustus jäi lõpuks saamata. Selle asemel äratas ta oma kaasaegsetes mitmesuguseid kahtlusi, kuna viimased ei saanud tema omapärastest sihtidest ja taktikast võib-olla mõistetavatel põhjustel õieti aru.

Elu lõpuaastatel oli Kesküla selgelt kibestunud mees, kes lisaks vähile maadles alkoholismi ja vaimse tervise probleemidega. Nagu kirjast selgelt näha, siis tehtud vigu ta üldiselt tunnustada ei soovinud, eelistades oma ebaõnnestumistes süüdistada teisi ning püüdes võimalusel ka nurjumisi edulugudena näidata. Ühtlasi iseloomustas Kesküla omaenda ajaloolise rolli järjekindel üle hindamine: kirjast jääb mulje, nagu oleksid kõik tema sammud olnud maailmaajaloolise tähtsusega, samas kui ülejäänud isikud esinevad loos peamiselt statistide või eturite kujul. Seega: puhta kullana Kesküla väiteid kahtlemata võtta ei tohi, isegi kui võib arvata, et ta on oma suurusehullustusse kalduvates hinnangutes iseenesest siiras.

Kokkuvõtteks

1960. aastaks – kosmoseajastu alguseks – olid Esimese maailmasõja aegsed sündmused juba võrdlemisi kaugelt ajalukku jäänud. Siiski võib öelda, et keiserliku Saksamaa otsus Lenin 1917. aasta kevadel Venemaale revolutsiooni tegema saata ja selle taga omakorda peituv eestlase Kesküla otsus 1914. aasta sügisel Leninit sakslastele üldse tutvustada, polnud oma maailmaajaloolist tähtsust minetanud ei siis, ega pole teinud seda õieti praegugi.

Kesküla muu poliitiline tegevus on ajahambale mõnevõrra halvemini vastu pidanud. Tema omaaegsed kavatsused Rootsit maailmasõtta tõmmata, Eesti ja Soome alasid Rootsiga liita ning Põhjalasse uut suurriiki luua, jäävad tänapäevases vaatepunktist kaugeks ja kummaliseks. Teadmata kogu vajalikkude konteksti jääb korralikult lahti mõtestamata aga ka seos Kesküla-Lenin. Selles mõttes on tänuväärne, et Kesküla oma eluõhtul neist asjust ikkagi midagi kirjutas.

Siinkohal eestikeelses tõlkes ära toodud mälestused vajavad kahtlemata allikakriitilist lugemist, kuid pakuvad siiski üsna palju uut ja vähetuntut Kesküla Esimese maailmasõja aegse poliitilise tegevuse kohta. Eriväärtuseks on see, et neis meenutustes kõneleb sündmuste peategelane ise, mis tähendab, et lisaks ajaloo faktidele pakutakse lugejale väikest autobiograafilist ja psühholoogilist portreed ühest vägagi omapärasest mõtlejast ja poliitikust. Loodetavasti rikastab see tekst edaspidi Eesti Kesküla-retseptiooni.

Kirjanduse nimekiri

Arens, Olavi 1991. Aleksander Kesküla. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, nr. 40:1, lk. 28-37

Jaanson, Kaido 1990. See kummaline eestlane. – Looming, nr. 7, lk. 956-973

Jaanson, Kaido 2002. Juan Linz ja eestlane Aleksander Kesküla. – Akadeemia, nr. 2, lk. 227-251

Jaanson, Kaido 2004. Eestlane Aleksander Kesküla ja Berliin: Avang. – Tuna, nr. 1, lk. 12-38.

Jaanson, Kaido 2005. Algu ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna, nr. 1, lk. 44-77

Jaanson, Kaido 2006. Arthur Siefeldt-Simumägi (1889-1939): ühe eestlase elu Eestimaata. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2004-2005. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk. 181-203

Jaanson, Kaido 2008. Aleksander Kesküla and Sweden. – Scandia nr. 69:2, lk. 157-169.

Kuldkepp, Mart. 2012. „Grundbesitzer aus Estland“: Activist Regionalism in the Baltic Sea Area in 1916. – Ajalooline Ajakiri, nr. 1/2, lk. 137-165

Kuldkepp, Mart. 2013. Intriiidid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla. – Ajalooline Ajakiri, nr. 3, lk. 321-374

Kuldkepp, Mart. 2023. Põhjamaine Eesti. Eesti rahvusriikluse süünd rahvusüleses vaates. Tallinn: Varrak [ilmumas]

Moorehead, Alan 1958a. The Russian Revolution. Part III. The Fateful Onslaught of the Storm. – *Life*, nr. 4, 27. I, lk. 69–91

Moorehead, Alan 1958b. The Russian Revolution. New York: Harper & Brothers

Piirimäe, Kaarel 2022. Sissejuhatus. – Kaarel Piirimäe, Mart Kuldkepp (koost.). Ameerika sajand. USA ja Eesti suhete sada aastat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 9-16.

Zeman, Zbynek A. 1958. *Germany and the Revolution in Russia 1915–1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry.* London: Oxford University Press